

Svezak je posvećen stogodišnjici Vuka Karadžića i dvadeset petogodišnjici revolucije naroda Jugoslavije.

Na istaknutom mjestu je članak D. Nedeljkovića *Vuk Karadžić, folkloristika i današnji razvitak Kosovke devojke*, nastavak njegova ranije objavljeneog rada *Folkloristika i narodna književnost u perspektivi Vukove kulturne revolucije i dalji razvitak klasične Kosovke devojke*. U ovom drugom dijelu studije Nedeljković pokušava dokazati kako tek danas, u izmijenjenim historijskim i društveno-ekonomskim prilikama ova narodna pjesma »korenito menja kvalitetom i dobija svoj nov društvenoistorijski, ljudski i epski sadržaj«. U našem prikazu nećemo se zaustaviti na tezi dra Nedeljkovića da se tema, motiv i lik Kosovke devojke u tradiciji naših naroda nalaze »već toliko puta zabeleženi u drevnim kratkim žetelačkim i drugim radnim i svadbenim pesmama«, gdje se Kosovka devojka javlja i kao »veoma staro, mitsko narodno žetelačko oličenje samog masovnog narodnog optimističkog osećanja bezgranične moći nedostupno udruženog i borbenog rada, delanja i dela«. Nedeljković smatra da je sav razvitak narodnog pjevanja o »temi, motivu, simbolu i liku Kosovke devojke, od drevnih žetelačkih i svadbenih narodnih pesama preko klasične Vukove epske narodne pesme prvog kosovskog ciklusa i ostalih kasnijih, do posebno karakteristične nove hercegovačke Kosovke devojke našeg predrevolucionarnog perioda... samo priprema i uvod u sasvim novu epsku narodnu pesmu ljudski novih Kosovski devojki u konačnom oslobodilačkom boju na Sutjesci... jer ova najnovija, današnja epska narodna pesma je i po svom opštem obliku i po sadržaju potpuno nova«. I kako Nedeljković inzistira na kvalitativnom skoku u razvitku teme, motiva i lika Kosovke devojke te je slijedi i ispituje u dvije sukcesivne etape, to ćemo ga pokušati pratiti na njegovu putu. D. Nedeljković proučava ovaj kvalitativni preokret i skok na njegovu prvom izvoru, u guslanju narodnog guslara i pjesnika Milutina Vukovića iz zaseoka Papratišta na Šćepan-polju, čiju pjesmu *Ranjenik na Sutjesci* autor uzima za prvu i osnovnu etapu današnjeg skoka u razvitku klasične epske teme, motiva i lika Kosovke devojke. To zbog toga što se u ovoj pjesmi »jedinstvo u smrti Kosovke devojke sa kosovskim junacima preobraća... u pobedonosno jedinство masovne samopregorne borbe za konačnu slobodu naroda i ljudi na Sutjesci (ovdje je Sutjeska shvaćena kao simbol svih naših borbi u oslobodilačkom ratu, op. M. J.) i to u takvom jedinstvu ne jedne, otmene jedine, simbolično uzete vidarice Kosovke devojke, već brojnih, masovno uzetih, reklo bi se svih majki, svih sestara i svih devojaka vidarica na Sutjesci, koje ne zastaju u samom tome boju na Sutjesci već, sa borcima herojskom borbom monolitno ujedinjene, dalje odlaze putem novih okršaja i samopregora ka konačnoj slobodi«.

Po Nedeljkoviću, prva nova karakteristika današnje etape u razvitku naše narodne epike ogleda se u činjenici da su same narodne mase postale nosilac epskih radnji i ideja.

Pjesnik Vuković je svoje pjesme prvo ispjevavao u osmercu da bi se mogle kolektivno pjevati u kolu, a kasnije ih je opširnije prepjevao u deseteračke stihove za pjevanje uz gusle. Za njega je karakteristična upotreba rime

kako bi se »ovaj novi desetarac po nečemu razlikovao od staroga«, kao i želja da se »pesma sačuva onakva kakvu je on speva, a ne da se kvari kako koji guslar hoće«.

Drugu, višu etapu doživljava ova pjesma u pjevanju narodnog guslara, pjesnika i folklorista Nikole Kneževića iz Sarajeva (rođen u Gornjim Crkvicama u Pivi na Durmitoru), pri čemu Vukovićeva pjesma *Ranjenik na Sutjesci* dobiva »punu epsku izrazitost i tematsku, tipsku, motivsku i likovnu uopštenost i sa tim svoj adekvatniji naslov *Vidarice na Sutjesci*«. I dok je prva varijanta, »prvi stupanj«, pjesma antitužbalica i poziv u borbu, a tema vidarica tek je u drugom planu (ova sporedna komponenta polazna je točka Nedeljkovićeve hipoteze), u Kneževićevoj pjesmi u prvom je planu »sama tema, motiv, likovi i ideja vidarica na Sutjesci«, pa je pjesma »već tim preobražena novom svetlošću i lepotom«. Nedeljković donosi cjelovit tekst ove, kako on kaže »dosad u našem narodnom eposu zaista nepevane epske pesme«.

Autor upravo ovu pjesmu drži za jedno od najviših epskih dostignuća antitužbalica oslobodilačkog rata i revolucije, koja je na drugom stupnju svog razvoja prerasla samu antitužbalicu i postigla viši estetski stupanj, pa se u nekim svojim elementima može takmičiti i s klasičnom Vukovom *Kosovkom devojkom*. Ljudski novi lik suvremenih Kosovki devojki, tj. vidarica na Sutjesci, javlja se i u kraćim narodnim baladnim pjesmama. Dr Nedeljković navodi kao ilustraciju crnotravsku pjesmu *Moma kroz goru idaše*, u kojoj se »lik klasične Kosovke devojke diskretno javlja kao lik devojke koja po gori bere crveno cveće i goru pita za oslobodilačku vojsku i junaka na njenom čelu«.

U radu *Neke zakonitosti kretanja narodnih igara u centralnoj Srbiji posle revolucije* Olivera Mladenović razumljivim i pristupačnim načinom pokušava odgovoriti na pitanje: što je to novi ples? Služeći se podacima ankete Ministarstva prosvjete NR Srbije iz 1948. godine, sastavila je abecednim redom popis narodnih plesova (1668 naziva) a pokušala je i sagledati određene zakonitosti kretanja narodnih plesova u Srbiji nakon II svjetskog rata.

Prema osjećanju samih plesača u Srbiji su se 1948. godine novim plesovima smatrali: *okreti*, *partizanske igre* i *orske igre*. Detaljna analiza pokazala je da ih sve karakterizira pokretljivost i dinamičnost kao i mogućnost brze i uspješne prilagodbe starijem domaćem sadržaju.

Okreti su plesovi stranoga porijekla, a došli su na selo direktno iz grada. Najrašireniji su valcer, tango i polka dok se ostali javljaju tek sporadično. Iako se i danas osjeća otpor prema ovim plesovima, značajno je da su ipak izvršili određene utjecaje na lokalne plesove (novi koraci, figure). Na sreću do 1963. godine oni nisu uspjeli jače potisnuti tradicionalno kolo.

Partizanske igre raširile su se vrlo brzo i prodrle su, za razliku od *okreta*, u sva sela bez izuzetka bar preko svojih glavnih predstavnika. Partizanski plesovi nisu se osjećali kao nešto tuđe premda su donosili koreografske novosti, više u samom držanju plesača nego u koracima. Iako gotovo nijedan partizanski ples nije stvoren na području Srbije, već na nekom drugom »koreografskom terenu«, ipak su oni s radošću dočekani u Srbiji. Kako je za njih karakteristična vokalna a ne instrumentalna pratnja, to su oni baš zbog toga predstavljali obnovu »orskog izražavanja«, koje je u prošlosti postojalo u Srbiji i uglavnom predstavlja najstarije tipove plesova na Balkanu. U treću skupinu spada grupa od 148 plesova koji su se u raznim mjestima Srbije 1948.

godine držali novim plesovima. Koliko vremena treba da neki ples izgubi oznaku »novo«? O. Mladenović smatra da novo traje duže nego što se obično pretpostavlja, čak i do dvadeset godina. Interesantno je da je prenosilac gotovo uvijek muškarac. U našim primjerima to su bili partizani koji su se nakon rata vraćali kući, demobilizirani oficiri, vojnici koji su odslužili vojnu obavezu, vojne jedinice koje su prolazile novim krajevima, pripadnici Narodne milicije, pečalbari, poneki službenik, kolonisti . . .

U prenošenju pa i kreiranju novih narodnih plesova istaknutu ulogu imaju svirači (bez obzira na etničku pripadnost), u prvom redu harmonikaši.

O. Mladenović unutar koreografske oblasti koja se prostire od Save do Sandžaka zamjećuje nekoliko regija koje se osobito ističu svojom koreografskom individualnošću. To su Pomoravlje, Šumadija, zapadni dio Srbije oko Arilja i Požege, i kao jedna cjelina niška, toplička, jablanička i dobrička oblast, dok svi drugi krajevi pokazuju znatne sposobnosti prilagodbe.

Na granici prema Bugarskoj plesovi idu u oba pravca, iz planinskih naselja spuštaju se u nizinska i obratno. Autorica zaključuje da apsolutno novi ples gotovo i ne postoji, nego poznati plesovi putuju iz kraja u kraj mijenjajući se pri tome više-manje u nazivima, koreografski i melodijski. Pri tom ponekad gube svoje osobitosti i utapaju se u određeni tip koji dobiva naziv po većoj greografsko-koreografskoj regiji.

U Jugoslaviji gotovo i nema grada u kojem se gradski oci ne susreću s problemima »divlje« gradnje. Kako se do danas ovoj pojavi nije poklanjalo više pažnje, to je D. Antonijević pokušao u radu *Etnološka strukturiranost stihijnih naselja današnje imigracije Titovog Užica* pokazati svu njenu složenost.

Kao svojstven primjer uzima Titovo Užice s njegovih 13 divljih naselja, tim više što ovaj grad predstavlja nešto svojevrsno u etničkom pogledu. Antonijević promatra problem s gledišta primijenjene etnologije i etnopsihologije a u pristupu se koristi metodom ankete i intervjua. Uzroke pojavi vidi u stalnom pritjecanju nekvalificirane radne snage u grad, gdje svoj stambeni problem može riješiti jedino divljom gradnjom, najčešće putem molbe. Neki od pridošlica opet, zbog svojih tradicijskih navika svjesno izabiru prizemljušu s nešto okućnice na kojoj drže stoku i sade povrće i cvijeće.

Ova divlja naselja niču po rubovima kotlinskih proširenja (u T. Užicu) i uz odgovarajuće komunikacije prema selu matici. Što se tiče etničke slike doseljenika, njih 97% dolazi iz bliže okolice grada a pripadaju tzv. erskom tipu. Etnička homogenost ogleda se i u nekim etnološkim karakteristikama kao i u samom načinu života. Ipak svako od ovih naselja čini specifikum za sebe, već prema kraju odakle su doselili. Osobitost takvih naselja ogleda se u pojavi patronimike prema selu ili kraju imigranata, u društvenom grupiranju po srodničkim principima i u razvijenom smislu za rođačku solidarnost. Najveći broj stanovništva čine nekvalificirani radnici i domaćice, ima nešto zemljoradnika i penzionera i sasvim malo službenika.

U ovim užičkim naseljima kuće se podižu bez ikakva reda, obično od drveta i pečene cigle, rjeđe od kamena.

Antonijević upozorava na potrebu suradnje više naučnih grana kako bi se na osnovu temeljitih i konkretnih analiza iznašle mogućnosti za rješenje, ne smetnuvši pri tome s uma da se 89% anketiranih opredijelilo za prebivanje u prizemnim građevinama s malo zemlje uokolo.

V. Nikolić bavi se problemom incesta u zapisima Vuka Karadžića. U članku *Edipov, Elektrin i drugi rodoskrvni kompleksi u Vukovim zapisima i današnjem našem narodnom usmenom stvaralaštvu*, kao što se i iz naslova vidi, analizira tzv. Elektrin i Edipov kompleks, dvije, po njenu sudu, najarhaičnije kategorije rodoskrvnog motiva, kako bi pomogla u istraživanju geneze i razvika srodstva i porodice Južnih Slavena.

U usmenoj tradiciji ovi motivi žive kod naših naroda još i danas. Oni su »odraz relikata nekih formi i pojava našeg narodnog običajnog života u prošlosti«. U pjesamama i pripovijetkama koje je zabilježio V. Karadžić nešto su jače izražene varijante Elektrina kompleksa. Osim kod Vuka motive incestualnih bračnih veza nalazimo i kod drugih sakupljača narodne književnosti. Mnogobrojne paralele ovih motiva postoje i u suvremenom narodnom usmenom stvaralaštvu. Premda autorica naglašava da su one samo varijante tema koje je već Vuk zabilježio, ipak nekima od njih priznaje svježinu stiha i određenu ljepotu izraza.

U prilogu *Vanbračno dete u narodnom verovanju istočne Srbije* S. Zečević analizira shvaćanja stanovnika istočne Srbije koji su vanbračnom djetetu pripisivali posebne osobine i izuzetnu fizičku snagu. Kako u zajednici u kojoj se rodilo vanbračno dijete nitko nije poznavao stvarnog oca, vjerovalo se, da je dijete potomak smrtne žene i boga, heroja, zmaja ili vampira.

S. Zečević smatra da ova komponenta u vjerovanju o vanbračnom djetetu vuče porijeklo iz starijih religija. Ostatak nekadašnje prakse prinošenja ljudskih žrtava vidi autor u uvjerenju istočno-srbijanskog stanovnika da vanbračno dijete, zbog toga što je potomak nekog natprirodnog bića, može svojim božanskim svojstvima utjecati na atmosferske pojave.

M. S. Filipović u članku *Kult proroka Jeremije u tradiciji Južnih Slovena* ukazuje na nekadašnju i današnju rasprostranjenost kulta ovog starozavjetnog proroka kao i na običaje i vjerovanja koja su s njim povezana. Stalo mu je da kult Jeremije raščlani na sastavne komponente; opisuje vezu kulta Jeremije i kulta zmija i smatra da je do ove sprege došlo izvan prostora Balkana te da je amo prenesena posredstvom kršćanstva kao već gotov kult.

Pravoslavni Južni Slaveni 1. maja (Jeremijindan) obavljaju određene običaje uz koje su vezana i različita vjerovanja. U nekim krajevima smiju se samo tog dana izrađivati predmeti ženske keramike (crepulje), na Timoku se ne radi u polju niti obavljaju ženski poslovi, drugdje se opet drži seoska slava a u Leskovačkoj Moravi žene ne rade ništa rukama. Srbi u sjeveroistočnoj Bosni također na taj dan ništa ne rade kako bi se čeljad i stoka zaštitili od ujeda zmija.

Osim pravoslavnih Južnih Slavena Jeremijindan slave i drugi narodi i etničke grupe koji sa Slavenima žive u simbiozi (muslimanski Torbeši, muslimanski Arbanasi). Neka sela imaju na taj dan seoski zavjet.

Uoči Jeremijindana ili na sam dan magijski se odgone zmijske od naselja i kuća i uništavaju se. Taj je običaj toliko raširen da autor vjeruje kako je nekada morao biti općepoznat a danas je sadržajni i snažniji na istoku nego na zapadu Balkana.

Autor se ne zadovoljava Schneewiessovim simplicističkim objašnjenjem da se upravo na Jeremijindan vrše magijske radnje radi zaštite od zimja zbog sličnosti riječi: zmija — Jeremija.

Ne prihvaća ni tumačenje D. Marinova da se Jeremija praznuje, prvo, da zmiya ne ujede čovjeka i, drugo, da se zmiya ne pojavi u kući. Filipović se domišlja da su svi važniji običaji koji se izvode na Jeremijindan (ovdje spada i kopanje zemlje za crepulje) obilježje kulta mrtvih.

Ljubica S. Janković u *Ogledu klasifikacije i sistematizacije srpskih narodnih pripovedaka* daje prikaz svog neobjavljenog rada *Građa za bibliografiju narodnih pripovedaka objavljenih u časopisima, listovima i kalendarima*, koji je započela još 1913. godine. Njen bibliografski rad kao i onaj na sredivanju građe prekinula je okupacija Srbije za vrijeme I svjetskog rata. Bibliografske jedinice sređivala je kronološkim redom prema izvorima (rad obuhvaća: Uvod I-III + 201 tipkana stranica s 1186 bibliografskih jedinica).

Pri klasificiranju pokazalo se da se nijedna klasifikacija s kojom je pokušala nije bez ostatka mogla primijeniti na prikupljenu građu. Matični bibliografski materijal sređivan je abecednim redom i ima preko 200 abecednih jedinica tema, motiva i ciklusa. Njena *Sistematizacija* (danas u Muzikološkom institutu u Beogradu), poslije prepravaka i dopuna, broji pedeset grupa, koje slijede logičnim redom, i mnogo podgrupa.

U Srbiji je 1866. godine donesen *Zakon o tome koja su mjesta u Srbiji varoši, varošice, a koja sela*. Obilježavajući njegovu stogodišnjicu (1966) B. Kojić u prilogu *Stogodišnjica zakona o mestima Kneževine Srbije i današnji problem kategorizacije naselja* prikazuje nastanak ovog zakona. Zakon je sadržavao 6 članova i tekst mu se odlikovao konciznošću i jasnoćom. Definicija naselja obuhvaćala je dvije osnovne karakteristike: zajednicu ljudi i stalnost njihova boravka, dok sama veličina naselja po broju ljudi nije bila od bitne važnosti. Zakon se primjenjivao bez ikakve izmjene sve do 1885. godine, kada je dopunjen s još tri člana: da u roku od tri godine sve varoši i varošice Srbije moraju izraditi »pravilan regulacioni i nivelacioni plan«. Rezultat ove dopune ogleda se i danas u činjenici da nijedna varoš ili varošica u Srbiji ne čuva, u važnijim dijelovima naselja, stariji balkanski urbanistički sistem.

Nakon II svjetskog rata u Srbiji su vladale prilike slične onima iz vremena nakon hatišerifa, 1833. godine. Pa iako stari zakon više ne može udovoljiti naglom razvitku naselja gradskog tipa, nova kategorizacija naseljenih mjesta još nije utvrđena. Prema Kojiću sistem naselja morao bi se odrediti ne samo po kategorijama nego i po funkcijama, pravima i dužnostima svakog pojedinog naselja.

U članku Andre Jutrovića *Uzlovi i vilenice na Braču, Hvaru i Visu u XVII veku* upoznajemo se s dva primjera praznovjerja, zabilježena u vizitacijama XVII st. Hvarsko-bračko-viške biskupije u Hvaru. Autor navodi narodna vjeronanja o urocima mladenaca pomoću uzlova i o ženama koje liječe (vilenicama) i druže se s vilama. Svi navedeni primjeri historijski su fiksirani.

Župnici, a osobito biskupi pri svojim posjetima pokušavali su stati na kraj ovim »đavolskim vještinama«. Ali ipak se često događalo da je biskup, pošto je saslušao optuženu, dopustio da se i dalje bavi liječenjem bolesnika.

Mirjana Jakelić